

**Волинський губернатор і губернський предводитель дворянства у
співпраці та суперництві за владу
(кінець XVIII – перша половина XIX століття)**

У статті проаналізовано специфіку взаємовідносин волинського губернатора та губернського предводителя дворянства, як представника корпоративних дворянських інституцій і місцевого управління. Проаналізовано завдання, які потребували їх тісної співпраці, координації дій. У Волинській губернії предводителі дворянства протистояли губернатору, коли їх інтереси не збігалися.

Ключові слова: волинський губернатор, предводитель дворянства, дворянство, шляхетство, самоврядування.

Наукова проблема взаємодії адміністрації і органів місцевого самоврядування належить до тих, над якими зосередились дослідники останні десятиліття. Особливе зацікавлення викликає перша половина XIX ст., коли відбувалося формування губернського управління, здатного забезпечити державні потреби, використовуючи місцеві фінанси і людність краю. Особливо це стосується територій Правобережної України, після входження яких між імперською владою та польською елітою почалася боротьба за місцеву владу. Водночас як верховна влада, так і шляхта були зацікавлені у збереженні порядку, дотриманні режиму законності. Досягти максимальної ефективності можливо за умов співпраці верховної влади і корпоративної організації, хоча їх інтереси не завжди збігалися. Завданням цієї розвідки є вивчення місцевого управління через призму взаємовідносин волинського губернатора та губернського предводителя дворянства наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.

Історіографія місцевого станового управління представлена широким спектром досліджень. Бармак М. В. висвітлив формування органів влади Правобережної України, в тому числі вперше зробив спробу показати взаємодію шляхти з губерньською адміністрацією. Автор довів, що значний вплив на виконання обов'язків губернатора справляли налагодження взаємовідносин з місцевою елітою, в тому числі з дворянськими самоврядними органами влади, предводителями дворянства [2].

Інститут предводителя дворянства в центрі наукової уваги сучасних українських дослідників. Остап Горобець визначив його місце в структурі місцевого управління, зокрема законодавче регулювання їх діяльності за часів Олександра I і Миколи I. Автор проаналізував обов'язки та повноваження, зокрема питання видачі дворянам паспортів, меценатську підтримку, фінансову діяльність тощо. Автор виявив специфіку функціонування інституту предводительства на матеріалах Київської губернії, при цьому узагальнивши досвід характерний для Правобережної України [7]. Предводителі дворянства південноукраїнських губерній Російської імперії в центрі уваги Лілії Циганенко [43], а Подільської – Ольги Барвінок, Ігоря Кривошеї [1]. Ігор Фицик, визначаючи умови лояльності/опозиційності шляхти до центральної влади, визначив посаду предводителя як «буфера» у взаємодії регіональної еліти з державою [41].

Дворянство Лівобережних губерній досліджували Олександр Гуржій та Юрій Русанов. Висвітлено особливості процесу нобілітації козацької старшини у дворянство Російської імперії. Два розділи присвячені інституту предводителя дворянства: його повноваження та особистий склад. Дослідники не вдавались у порівняння можливостей впливу привілейованого стану на місцеве управління на Лівобережжі та Правобережжі [9]. Однак висновки, що дворянські вибори відбувалися під пильним наглядом губернаторів, а виборні посади за своїм становищем фактично нічим не відрізнялися від призначуваних відрізняються від результатів дослідження Людмили Казначєєвої. Остання проаналізувала роль і місце Волинського дворянського зібрання як засобу збереження корпоративних прав польської еліти і довела, що на Правобережжі

верховна влада проводила унікальну політику, де лояльність еліти була тим фактором який визначав можливість впливати на управління краєм, а шляхта всіма засобами відстоювала навіть найменші можливості утримувати владу в регіоні, в тому числі через заняття ключових посад, наприклад, земського справника [16, 17].

Дослідниця Алсу Бікташева, вивчаючи взаємодію губернатора і предводителя дворянства на матеріалах Казанської губернії, зауважила, що протистояння між ними було частим явищем. При цьому у вкрай невігідному становищі перебував саме губернатор. Часті доноси предводителів дворянства змушували верховну владу влаштовувати сенаторські ревізії, які «займали сторону» місцевої еліти. Алсу Назимівна чітко вказала, що в губерніях існувало «двовладдя», бо за соціальним станом, матеріальним становищем ці чиновники не поступалися один одному [3].

Детально на губернських виборах, дворянських зібраннях і предводителів Правобережної України зупинився Даніель Бовуа. Разом з тим отримані висновки потребують уточнення. Зокрема, автор вказав, що губернські маршалки переобиралися десятками років [5, с. 156]. На Волині ми не знайшли цьому підтвердження. Найдовший термін на посаді губернського маршалка, або за російським зразком предводителя дворянства, перебував Ленкевич Граціан Станіславович – дев'ять років (1829-1838 рр.), тобто три терміни поспіль. Два повні періоди обіймав Ворцель С. С., з огляду на його заслуги для розвитку освіти поляків. Набагато частішими були випадки, коли шляхта не втримувалась до кінця строку перебування на посаді. Так, зокрема, майбутній волинський губернатор Варфоломій Каетанович Гіжицький обіймав посаду губернського предводителя двічі і обидва рази менше року.

Французький дослідник вказав, що предводителі дворянства втілювали наміри магнатів та шляхти ізолюватись у межах Російської імперії, повністю контролювати території і жили надією, що Петербург дозволить їм таку відокремленість. Такі сподівання були реальними до польського Листопадового повстання [4].

Окрему групу досліджень становлять праці, які висвітлюють питання історії урядування територіями Правобережної України. Генерал-губернаторське урядування та міщанські органи станового самоврядування вивчає Шандра В. С. [44]. Приватновласницький характер міст і містечок Волинської губернії стали предметом дослідження О. М. Карліни [18], О. П. Прищепи [38]. Разом з тим питання взаємодії та суперництва предводителів та губернатора у Волинській губернії потребують додаткового дослідження.

Формуючи систему владних інституцій, верховна влада Російської імперії була зацікавлена в дворянських інститутах корпоративного самоуправління, які б з'єднували інтереси привілейованого стану з державними. Однією з її ланок була посада предводителя дворянства, спочатку з тимчасовим статусом [22], а з 1771 року вона вже обиралась на постійній основі [28]. Остаточне оформлення цієї владної інституції відбулося за Катерини II в «Установах для управління губерніями» та «Жалуваній грамоті дворянству». Перший акт визначав повноваження повітових предводителів [40], а другий – завершив період становлення дворянських органів влади в губерніях та запроваджував посаду губерньського предводителя дворянства [8].

У кожному повіті встановлювалася посада предводителя, а на дворянських зібраннях губернії з числа повітових дворянство обирало двох кандидатів на посаду губерньського предводителя і повідомляло про свій вибір губернатору [40]. Одним з чинників, що закладали підґрунтя майбутньої співпраці між губернатором та губерньським предводителем дворянства було повноваження начальника краю затверджувати результати виборів цієї посади. І хоча остаточне рішення приймав міністр внутрішніх справ, за погодженням з імператором, вагому роль відігравали міркування губернатора. Цю посаду не обов'язково обіймала особа, яка набрала більшу кількість шарів на виборах, а той, хто, на думку начальника губернії, більше відповідав вимогам центральної влади. Така процедура дозволяла обрати найбільш «благонадійну» особу. Підтвердженням є проведення виборів у Подільській губернії 1802 року. Губерньським предводителем дворянства було обрано Пешинського, який

отримав 100 голосів, тоді як його суперник Раціборський – 125. Вирішальну роль тут зіграв губернатор, який затвердив на посаді Пешинського. Навколо цієї справи розгорнувся справжній вир подій. Незадоволені поляки скаржились у всі доступні інстанції, вказуючи на несправедливість, бо ж хотіли бачити затвердженням того, кого підтримала більшість. Рішення ж губернатора було незмінним, бо йшлося про державні інтереси, його ж і підтримала центральна влада [5, с. 160]. У Волинській губернії подібних суперечок при призначенні вдалося уникнути, що вказувало на бажання державної влади домогтися компромісу з елітою.

Згодом верховна влада розширила коло осіб, які могли зайняти посаду губерньського предводителя. Їх обирали не лише з повітових по закінченню трирічного терміну виконання обов'язків, а також з попечителів гімназій, голів губерньських палат і совісних судів [23, с. 840].

Імперське законодавство у напрямку розширення чи обмеження прав привілейованого стану цілком залежало від імператора. Теж саме стосується ставлення до шляхти. Це яскраво простежується з приходом до влади Павла I. За його правління продовжувалася інтеграція польської аристократії у російську імперську систему. Так, указом від 6 лютого 1797 р. «Про вибір маршалків і повітових хорунжих у малоросійських і приєднаних від Польщі губерніях» відновлювався порядок проведення виборів, який існував за часів Речі Посполитої. 14 жовтня 1799 р. Павло I зробив посаду шляхетського маршалка пожиттєвою, таким чином шляхта втратила право його переобрання, якщо він не виконував своїх зобов'язань щодо неї і не відстоював її інтересів. Щоправда у такому статусі вона перебувала до 1802 р., коли Олександра I відновив її виборність [26, с. 812].

Впродовж першої половини XIX ст. вийшла ціла низка законодавчих актів, які регулювали коло повноважень предводителів дворянства, в тому числі їх взаємовідносини з губернатором, регіональною та центральною владою. Одна частина їх повноважень була пов'язана з виконанням представницьких функцій привілейованого стану, а друга – обов'язки по губерньському урядуванні. У зв'язку з цим вони тісно співпрацювали з начальником краю.

Широке залучення губернського предводителя дворянства до управління вказувало на намір верхньої влади перетворити цю посаду на першого помічника губернатора у взаємодії з привілейованим станом.

Як виразники дворянських інтересів перед органами державної влади, губернські предводители проводили збори і вибори, розпоряджалися коштами зібрання, брали участь у складанні родовідних книг, встановлювали опіку над маєтками неповнолітніх тощо [40]. Варто відзначити, що виконання такого завдання як проведення виборів більше покладалось на предводителя. На дворянських зібраннях формувалися не лише станові органи, а й державні, насамперед, – суди. Губернатор не мав права навіть бути присутнім на зібраннях, він лише переглядав списки кандидатів і остаточно затверджував вибраних посадовців. Однак, саме при цій взаємодії виникали найбільші протиріччя. У тому разі, коли на виборні посади обиралися особи неблагонадійні, неналежної поведінки, начальник краю через губернське правління затверджував «чиновників від корони». Такий спосіб формування кадрового складу урядовців збільшували владу губернатора. За висновками А. Бікташевої, час відкриття провадження проти трьох казанських губернатор за «зловживання владою» збігався з дворянськими виборами [3].

Важливим державним завданням, що покладав Олександр I на предводителів приєднаних від Польщі губерній, було належне ведення шнурових книг. Всі зміни пов'язані з купівлею-продажем маєтків, а отже збільшенням-зменшенням кількості поміщиків того чи іншого повіту, мали детально і вчасно відображатись, за що той відповідав особисто [31, с. 884].

Однак набагато більше тих функцій, які виконували предводители спільно, або під керівництвом начальника губернії. Спочатку цього вимагали лише прийняття особливих заходів для запровадження карантинних зон під час поширення заразних хвороб, визначення шляхів для їх об'їзду тощо [32]. Згодом було вказано на участь предводителів у рекрутських наборах [33]. Вони спільно з начальниками губерній та віце-губернаторами обраховували статті витрат на земські повинності. Грошові збори розділялися на два види: щорічні, за рахунок яких утримувалися пошти, казарми, оплачувалось їх утеплення,

освітлення тощо, та тимчасові, які призначалися для побудови чи капітального ремонту будівель [37, с. 1012]. Торги на виконання земських повинностей відбувалися в казенній палаті в присутності губернатора та предводителя дворянства [37, с. 1013].

Питання виконання земських повинностей було настільки важливим для верхньої влади, настільки ж болючим для шляхти. У фонді Волинського губернського предводителя дворянства Державного архіву Житомирської області знаходиться листування предводителя дворянства з губернатором на предмет виконання ремонту приміщень військових лазаретів і придбання необхідного інвентарю за кошти земських зборів. Напрямки діяльності розподілялися наступним чином: безпосередні обов'язки ревізії, ремонту приміщень покладались на повітових предводителів, які уклали контракт з підрядчиками та звітували губернському предводителю. Останній давав дозвіл на використання коштів зібрання, а звіт та акти огляду передавав губернатору. Акт огляду засвідчувався городничим та представником від військових. У Волинській губернії до цієї справ долучалися євреї, які були підрядчиками та часто завищували ціни. Саме це помітив губернатор у Ковельському повіті, і, звертаючись до губернського предводителя дворянства, просив прояснити ситуацію. Начальник губернії отримав досить вичерпну відповідь обґрунтування необхідності не просто ремонту, а перебудови приміщення: побудови коридору, нового сараю, передбанника тощо. Губернський предводитель вказав, що невиконання цих робіт призведе до відмови використання лазаретного приміщення в цілому і необхідно буде винаймати приватні будинки. Варто відзначити, що за належне виконання квартирної повинності відповідав саме губернатор. Її відбування ускладнювалось постійним перебуванням військових. Протягом року для військового постюю відводилось до 4 500 квартир, а під час запровадження військового положення – навіть більше [42, арк. 12-13]. Предводитель розумів, що губернатор не погодиться на використання приватних будинків, оскільки і так відчувалася потреба в приміщеннях. Необхідність же капітального ремонту обговорювалося в присутстві ковельського магістрату, куди запросили повітового землеміра,

повітових стряпчих, члена від магістрату, підрядчиків, що також мало управлінську вагу. Тож під тиском обставин губернатор погодився на визначену вартість, а це 1349 руб. асигнаціями. Навіть більше того, коли губернський предводитель зауважив, що витрачена сума перевищила анонсовану на 479 руб. 55 коп., і ці витрати були компенсовані [10, арк. 2-6].

Протягом XIX ст. губернський предводитель входив до складу найавторитетніших губернських державних організацій, зокрема губернських відділів у земських, міських, військових справах, губернського лісоохоронного комітету, губернської оцінювальної комісії тощо [43]. Коли Олександр I 1801 р. видав указ про відновлення ліквідованих Павлом I п'яти губерній, то обов'язок щодо межування земель було покладено на предводителів [7, с. 52]. Список обов'язків губернського предводителя 16 грудня 1839 р. доповнився і участю при оцінюванні збитків завданих військами [29, с. 937].

Губернатор і предводитель взаємодіяли через Волинське дворянське депутатське зібрання. Очолював його предводитель дворянства, а головним напрямком діяльності був розгляд справ про дворянське походження роду або конкретної особи. Шляхтичів, які довели своє привілейоване походження, дворянське зібрання вносило до Родовідної книги. Відповідно, Волинське дворянське депутатське зібрання в особі предводителя відповідало за документування справ (журналів, протоколів, реєстрів). Інтеграція соціальної структури населення до загальноімперської станової системи було гострим питанням протягом першої половини XIX століття. Для держави це завдання впливало з нагальної потреби поширити російську податкову систему на завойовані території, а місцева еліта вбачала в ньому втручання у шляхетські права. Після Листопадового повстання процес нобілітації шляхти Правобережних губерній прискорився. Діяльність дворянських депутатських зібрань була визнана незадовільною на найвищому рівні, створено ревізійні комісії, а ухвалу про зарахування до привілейованого стану давала Герольдія. Губернатор не входив у означені комісії, але верховна влада вимагала від нього сприяти відправці протоколів, стежити, аби шляхта навмисно не затягувала процедуру тощо. Саме на цій підставі між предводителем і губернатором стався

конфлікт. Суть його зводилась до того, що начальник краю тричі вимагав відправки протоколів зібрання для огляду на місці, в чому йому було відмовлено, оскільки дана документація ведеться зібранням, де і має знаходитися. В решті зійшлися на тому, що спеціальний чиновник прибуде у депутатське зібрання, де зробить необхідні виписки у конкретних справах. Подібну ситуацію спостерігаємо по відношенню до Лошкарьова Г. С., який у лютому 1839 р. прибув для виконання губернаторських обов'язків і вимагав відомостей про дворян з колишньої околичної шляхти. Предводитель не поспішав відправляти відомості новоприбулому чиновнику до тих пір, аж поки не отримав наказ генерал-губернатора. Варто додати, що вимоги останнього виконувались надзвичайно оперативно і в журналах Волинського депутатського зібрання не знаходимо відомостей, щоб генерал-губернатор двічі вимагав відомості по одній і тій же справі, на відміну від губернатора, де затяжне листування було звичним явищем [11, арк. 284].

Аналіз журналів Волинського депутатського зібрання засвідчив, що губернатор особисто чи через губернське правління тісно взаємодіяли з цією установою. Зокрема, правління зверталось за інформацією щодо шляхетного походження при зарахуванні чиновників та канцелярських службовців. Лише за жовтень 1833 року таких було шість [12, арк. 820-843]. Свідoctва для заняття дворянами вакантних військових та цивільних посад у губернії видавалась губернатором на основі записів у родовідній книзі, у Правобережжі до цього залучили Герольдію. Подільський маршалок Пржездзецкий навіть звернувся до графа О. Бенкендорфа з законодавчою ініціативою дозволити зараховувати у військову та цивільну службу дворян на основі свідoctв з депутатського зібрання за підписом губернського маршалка, без залучення губернатора. Мовляв, затяжна процедура підтвердження Герольдією спадкового дворянського походження відбиває бажання у молодих шляхтичів до служби. Прочитавши це звернення, імператор власноруч написав, що спочатку треба перевірити родовідну книгу, перш ніж довіряти атестатам предводителів [35, с. 598]. Недовіра верховної влади до справ депутатських зібрань приєднаних губерній зумовлювалося доносами на їх незадовільну діяльність.

Цікавий казус стався у Волинському дворянському депутатському зібранні, коли губернські предводителі Граціан Ленкевич та Януш Ілінський атестували шляхтича Костянтина Бересневича, який жодного дня не перебував на службі зібрання, а виконував господарські доручення самих предводителів. Обурило державну владу те, що шляхтич був атестований і отримав перший обер-офіцерський чин за те, що «вчасно прибирав тарілки з обіднього столу, слідкував за чистотою в маєтку, послужливо виносив тютюн для куріння і трубки гостям предводителів». Як з'ясувалося губернським прокурором, на державній службі цей чиновник не пробув і дня. Однак про це службове недбальство стало відомо не завдяки контролю з боку місцевої адміністрації, а тому, що була розпочата інша судова справа проти цього «горе чиновника», де фігурувала інформація, що він рахується на службі Волинського дворянського депутатського зібрання. Видається, що якби не розпочате судове слідство, то за бездоганну камердинерську службу при предводителях він і далі отримував державні нагороди [13, арк.179 зв.]. Тим не менше указом від 13 серпня 1836 р. атестація депутатів від дворянства і чиновників канцелярії дворянських депутатських зібрань повністю покладалась на губернських предводителів [20, с. 882].

Питання формування чиновницького апарату, зростання авторитету, довіри до службовців у суспільстві було одним з найгостріших не лише у губерніях Правобережної України, а й в цілому в імперії. Губернський предводитель та губернатор спільно брали участь при прийнятті рішень щодо колишніх чиновників, яких звинувачували у неналежній чи розпусній поведінці [34, с. 449]. Спочатку така справа розглядалася у повітовому суді за участі городничого (у місті), начальника краю, губернського предводителя дворянства (у повіті – повітового). У разі повторного звинувачення він підлягав уже кримінальній відповідальності, хоча остаточне рішення у справі затверджував генерал-губернатор. У тому разі, якщо думки генерал-губернатора, губернатора розходились з предводителем, то остаточний вирок виносив Сенат [27, с. 187].

Значної уваги потребувало оформлення взаємовідносин між губернатором та предводителями дворянства. Вперше указом від 28 липня 1797

р. наказувалась повідомляти губернатору в разі від'їзду предводителя [21, с. 662]. Додатково відзначалося, що останні мають право відлучатись у власних справах, не потребуючи дозволу начальника губернії, а лише повідомляючи його.

До кінця неврегульованість питань співпраці між губернатором і губернським предводителем давало можливість шляхті в обхід начальника краю подання прохань «про свої потреби» у вищі інстанції. І хоча штраф у випадку внесення пропозицій, що суперечать законам, становив 200 руб., це не зупинило губернського маршалка С. Ворцеля, який 1806 р. звернувся до О. Куракіна щодо скасування указу від 1 липня 1803 р., який узаконював процедуру переходу приватних маєтків у державну власність з можливою передачею їх в оренду на 12 років. Раніше термін оренди тривав до 99 років і шляхтою сприймався як дарування.

5 серпня 1808 р. той же С. Ворцель надіслав міністрові внутрішніх справ супліку на ім'я Олександра І з 12 пунктами вимог: послабити вплив православного духовенства, розширити шляхетські привілеї, дозволити безземельній шляхті брати участь у виборах, користуватися польськими званнями і посадами. У бажанні відстояти станові права шляхта пішла настільки далеко, що не надіслала точну копію звернення М. І. Комбурлею. Це розлютило губернатора, який до того ж отримав відозву від міністра внутрішніх справ з вимогою пояснити ситуацію. І хоча в результаті лише два пункт були підтримані владою: про інформування рекруток у разі смерті чоловіка та відшкодування втрат, пов'язаних з військовими постоями, революційним був сам факт, що між самодержавною владою і представниками польської шляхти відбувався обмін думками. Даніель Бовуа розцінив це звернення як активну участь шляхти у питаннях місцевого самоврядування, тоді як до перспективи державної служби заможні магнати не виявляли зацікавленості [4, с. 189].

Остаточну крапку у питанні діловодства поставив указ від 31 березня 1825 р., за яким листування між предводителями і губернатором здійснювалося за аналогією, яка існувала між Міністерством внутрішніх справ і підконтрольними йому відомствами [30, с. 53]. Водночас предводитель не

надсилав губернатору щорічних звітів, як було між підвідомчими установами, а «повідомляв губернатора», «інформував» вищого сановника у справах, які його цікавили. У свою чергу начальник краю не наказував, а «вносив пропозиції», щоправда обов'язкові для виконання, а також очікував відповіді, а не звіту предводителя. Покарання за неналежне виконання предводителями своїх повноважень у вигляді пені або арешту мав право призначати лише Сенат [6].

Одним із визначальних факторів взаємодії двох посад-установ був рівень їх міжособистісних взаємин. Матеріальне становище, авторитет, покровительство збоку центральної і регіональної влади відігравали першорядну роль. Губернський предводитель не отримував жалування, а єдиною для нього визначеною винагородою був престиж посади на противагу платній службі, її почесність. Губернський предводитель, який прослужив два терміни затверджувався в чині статського радника, три терміни – дійсного статського радника, що відповідало військовому чину генерал-майора [43]. 25 лютого 1842 р. вийшов указ про заборону предводителям займатися відкупами. Якщо дворянин утримував відкупи, він не міг балотуватися на означену посаду [24, с. 143-144]. На відміну від цього губернатор на службі перебував безстроково, з найвищим по губернії жалуванням.

З 1818 р. губернський предводитель рахувався у 5 класі «Табелі про ранги» і вважався другою, після начальника краю, посадовою особою [36]. Однак у разі відсутності губернатора він не займав його посаду. Законодавчо регламентувалось, що ці обов'язки виконував віце-губернатор. Тож не зважаючи на те, що губернський предводитель був перший серед дворян, за соціальним та майновим статусом не поступався губернатору, за кар'єрною ієрархією посада начальника краю була йому не доступною.

Державна служба в Російській імперії будувалася на засадах, що добросовісне виконання посадових обов'язків було запорукою кар'єрного зростання. Цьому сприяли Табелі про ранги, коли службою можна було досягти обер-офіцерського чину. Не включенням була і посада губернського предводителя дворянства. За висновками О. Гуржія та Ю. Русанова предводителі лівобережних губерній досягали значних кар'єрних висот.

І. Капніста після 13-річного виконання обов'язків предводителя спочатку призначили смоленським губернатором, а пізніше – московським, Б. Мещерський у зв'язку з отриманням посади саратовського губернатора навіть не добув до кінця відведеної йому каденції [9, с. 157]. Вивчаючи особовий склад волинських губернських предводителів дворянства слід зазначити, що їхніми діями керувало не бажання отримати посаду губернатора десь у внутрішніх губерніях Російської імперії, а жага влади на місці. Саме тому суперечки, що переростали у відкрите протистояння, були невід'ємним атрибутом взаємовідносин волинського губернатора і предводителя дворянства протягом першої половини XIX ст.

Найвідоміший конфлікт стався між М. І. Комбурлеєм та В. К. Гіжицьким. Загострення стосунків відбулося незадовго після війни з Наполеоном, коли губернатор розпочав конфісковувати маєтності осіб, запідозрених у співпраці з французами, звинуватив шляхту у нелояльності до престолу. У свою чергу волинський губернський предводитель В. Гіжицький, підтриманий сенаторами С. Ворцелем і Г. Ільїнським у червні відправили записку Олександрю І, у якій зазначалося, що дворянські маєтки Волинської губернії обтяжені надмірними податками, військовими повинностями, зловживанням чиновників, налякані погрозами і помстою начальства. І хоча сенаторська ревізія, очолювана Ф. Ф. Сіверсом не виявила вини губернатора, конфлікт на цьому не вичерпався.

Невдовзі Дубенський стряпчий Добронравов доповідав губернатору, що селяни цього повіту перебувають у бідності: не мають достатньої кількості хліба, а у деяких поселеннях поширюються заразні хвороби, тому часто трапляються випадки, коли тамтешні мешканці втікають до інших місць, перетинають кордон. Однією з причин цього було те, що селяни працюють на поміщиків більшу кількість днів, ніж регулюється маніфестом від 5 квітня 1797 р. про відбування повинностей. Губернський маршал В.К. Гіжицький таке повідомлення розцінив, як особисте звинувачення у виснаженні селян, а тому почав привселюдно ображати першого, вимагати догани та грошових стягнень. Дубенський стряпчий звернувся до М.І. Комбурлея за покровительством, а волинський губернатор, у свою чергу, не забарився використати цю скаргу у

протистоянні з губернським маршалом-поляком і надіслав ревізуючому сенатору Ф.Ф. Сіверсу листа з проханням якнайшвидше розібратись у цій важливій справі. М.І. Комбурлей навіть ініціював звільнення В.К. Гіжицького з посади губернського предводителя дворянства. На цей раз сенатор не підтримав вимог губернатора, повідомивши, що під час ревізії йому ніяких скарг не надходило і про нанесення повітовому стряпчому привселюдних образ також нічого невідомо. Комітет міністрів, розглядаючи питання відставки губернського предводителя дворянства, генерал-майора В.К. Гіжицького, визнав звинувачення начальника губернії необґрунтованими і того поновили на посаді. В результаті М.І. Комбурля було звільнено з посади волинського губернатора, а 13 квітня 1816 р., щоб хоч якось налагодити відносини між державною адміністрацією і шляхтою, імператор призначив волинським губернатором колишнього губернського маршалка В.К. Гіжицького [19, с. 70-71].

Здобувши у дворічному протистоянні всю повноту місцевої влади, польський губернатор швидко перетворився на «чужого серед своїх». Задоволення інтересів державної влади не збігалися з бажаннями шляхти. Захисником місцевої еліти у суперечці з польським губернатором став знову предводитель, але на цей раз – Вікентій Ледуковський. Останній виступив проти запровадження ініційованого В. К. Гіжицьким додаткового податку для потреб губернії: з повітового дворянського зібрання – 300 руб., губернського – 1000 руб. Губернатор погрожував у разі відмови сплати визначених коштів оприлюднити суму держаних недоїмок. В результаті В. Ледуковський звернувся з протестом до міністра внутрішніх справ, покаранням за перевищення службових повноважень губернатору стала догана, а невдовзі вийшов указ про звільнення самого В. К. Гіжицького [4, с. 220].

Це не єдині приклади суперництва за владу між губернатором та предводителем дворянства. Губернський маршалок граф А. Ілінський особисто подав Павлу І скаргу на генерал-губернатора Т. Тутолміна та губернатора В. Шереметьєва, яких звинуватив у хабарництві й утисках, а останнього ще й у неправомірному захопленні маєтків місцевих дворян [14, с. 85]. І в цьому

випадку, імператор, будучи зацікавленим у збереженні стабільності в новостворених губерніях, врахував звернення предводителя і усунув губернську адміністрацію.

Відмінний політичний хід у стосунках з губернським предводителем продемонстрував губернатор М. П. Сінельников. Аби заручитись підтримкою польської еліти, він домігся повернення із заслання графа Р. Л. Ледуковського, який був губернським предводителем 1850-1852 рр. Коли ж в середовищі польської еліти почались розмови про можливість повторного обрання графа на цю посаду, губернатор діяв рішучіше. М. П. Сінельников особисто зустрівся із Р. Л. Ледуковським, в особистій бесіді підкреслив свою роль поверненні графа з метою налагодити стосунки, а не повернути втрачену посаду. Губернатор однозначно запропонував змінити предводительський мундир, бо він більше нізащо не допустить графа до цієї посади. Із запеклими прихильниками Р. Л. Ледуковського губернатор розібрався ще жорсткіше: погрожував арештом і конфіскацією кожному, хто висуватиме подібні ідеї [15]. Одна справа, коли місцева адміністрація демонструвала шляхті лояльне ставлення, а зовсім по-іншому діяла, коли ті розпалювали інтриги у стосунках з губернським предводителем дворянства. У спогадах М. П. Сінельников відмітив, що за час губернаторства на Волині 1852-1855 рр. труднощі викликали не взаємодія з предводителем, а проживання єврейського етносу, відбування ними рекрутської повинності; стягнення недоїмок, боротьба з заразними хворобами, розквартирування військових тощо. У взаємодії з шляхтою губернатор не відчував зарозумілості, а предводитель, за його відозвою, демонстрував готовність сприяти порядку і спокою.

На вимірювання взаємовідносин губернатора і губернського предводителя дворянства категоріями співпраця/суперництво чи лояльність/опозиційність впливали не тільки особистість чиновника, а й політична ситуація в цілому. Листопадове повстання змусило верховну владу переглянути ставлення до шляхти, однак на виборності предводителя дворянства це не відобразилось. Формальним приводом для перегляду його статусу було звернення шляхти Подільської губернії до імператора, яка

закликала приєднати Правобережну Україну до Царства Польського і залишити проведення селянської реформи у цих землях на розсуд його землевласників. Організатори цього подання були заарештовані й засуджені на різні строки тюремного ув'язнення та адміністративного заслання. За ініціативою міністра внутрішніх справ П.Валуєва, проведення відповідних зборів і виборів нових керівних органів дворянства губерній та повітів Правобережжя було відкладено до особистого рішення імператора. Січневе повстання лише утвердило думку про нівелювання польських впливів і у 1864 р. було видано указ про призначення губернських предводителів дворянства Правобережної України лише з числа російського спадкового дворянства [39, с. 289]. Це суттєво відобразилось на взаємовідносинах губернатора та губернського предводителя дворянства.

Підведемо підсумки. Ефективне губернське управління потребувало налагодженого взаємозв'язку між начальником краю і губернським предводителем дворянства. Губернатору належала вся повнота влади у ввіреній йому губернії. В інституті предводителя верховній владі вдалося поєднати виразника станових інтересів і, водночас, губернського урядовця. У зв'язку з цим вони тісно співпрацювали з губернатором, від їх взаємодії залежало вирішення більшості важливих завдань. Відрізнялися ці посади джерелами легітимізації влади. Губернатор призначався верховною владою на необмежений термін і міг сподіватися на найвище покровительство у разі виникнення конфліктів. Предводитель обирався привілейованим станом з трирічним терміном каденції. За майновим станом вони були рівними, під час виконання службових повноважень предводителі не звітували губернатору про свої дії.

У Волинській губернії місцева еліта не була лояльною до імперії, намагалася і надалі зберігати владу, яку мала за часів Речі Посполитої. Це спричинило складні і напружені взаємовідносини. Шляхта, очолювана амбітними і авторитетними маршалками, домоглася звільнення губернаторів М. Комбурля, В. Шереметьєва, генерал-губернатора Т. Тутолміна, коли не вдовольнили їх методи управління краєм.

Джерела та література:

1. Барвінок О. В. Дворяни Подільської губернії в органах державного управління та станового самоврядування регіону (1793-1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / О. В. Барвінок. – Миколаїв, 2014. – 20 с.
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кін. XVIII – пер. пол. XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль : в-во „Астон”, 2007. – 512 с.
3. Бикташева А.Н. Губернатор как жертва конфронтации коронной власти, губернского дворянства и «локального» общества (первая половина XIX века) / А. Н. Бикташева // [електронний ресурс] Режим доступу до тексту: // <https://cyberleninka.ru/article/v/gubernator-kak-zhertva-konfrontatsii-koronnoy-vlasti-gubernskogo-dvoryanstva-i-lokalnogo-obschestva-pervaya-polovina-xix-veka>
4. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914) / Д. Бовуа [пер. с французского Марии Крисань]. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 1008 с.
5. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 / Д. Бовуа [пер. с французської Зої Борисюк]. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
6. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. О месте подсудимости губернских предводителей и губернских маршалов. 1827. Февраль 9 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. II. - №892.
7. Горобець О. Інститут предводителя дворянства в структурі місцевого управління першої половини XIX ст.: правовий статус та його реалізація (на матеріалах Київської губернії) / О. Горобець // Український історичний збірник. – Вип. 15. – 2012. – С. 50-58.
8. Грамота на права, вольности и преимущества благородного Российского дворянства. 1785. Апреля 21 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXII. – №16 187.
9. Гуржій О.І. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії / О. І. Гуржій, Ю. А. Русанов. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. – 172 с.
10. Держархів Житомирської області – Ф. 332. – Волинский губернский предводитель дворянства. – Оп. 1., Спр. 1. Переписка с Волинским гражданским губернатором о производстве ремонта помещений военных лазаретов и о приобретении инвентаря для тюрем из сумм земских сборов за 1834 год., арк. 2-6.
11. Держархів Житомирської області – Ф. 146. – Волинское дворянское депутатское собрание – Оп. 1., Спр. 64. Журналы Волинского дворянского депутатского собрания 1839 год., арк. 284 – 284 зв.

12. Держархів Житомирської області – Ф. 146. – Волинское дворянское депутатское собрание – Оп. 1., Спр. 52. Журналы Волинского дворянского депутатского собрания 1833 год., арк. 820-843.
13. Держархів Житомирської області – Ф. 146. – Волинское дворянское депутатское собрание – Оп. 1., Спр. 79. Журналы Волинского дворянского депутатского собрания 1840 год., арк. 179 зв.
14. Желізняк В. М. Губернатор в системі місцевого управління Російської імперії 1796-1914 рр. (на матеріалах Волинської губернії) : дис. ...кандидата іст. наук : 07.00.01 / Василь Михайлович Желізняк. – Тернопіль, 2013. – 242 с.
15. Записки сенатора Н. П. Синельникова // Исторический вестник. – 1895. – Т. 60. – С. 380-397.
16. Казначеева Л.М. Волинське дворянське зібрання (1796 - 1917): функції, структура, участь у системі органів влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Л. М. Казначеева. – К., 2008. – 17 с.
17. Казначеева Л. Формування складу та повноважень Волинського дворянського зібрання (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / Л. Казначеева // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2006. – Вип. 7. – С. 81–92.
18. Карліна О. М. Склад і повноваження магістратів повітових міст Волинської губернії в першій половині XIX ст. / О. М. Карліна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Вип.87. – 2011. – №8. – С. 50-54. Також Соціокультурний портрет волинського містечка першої половини XIX ст. (за матеріалами Олицької Ратуші) / О. М. Карліна // Наукові записки. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Т.19., Кн. 1. – 2009. – С. 492-504.
19. Маркевич О. В. Феномен М. І. Комбурля або хроніка правління волинського губернатора / О. В. Маркевич // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Випуск XIX. – Київ: Інститут історії України, 2011. – С. 59-72.
20. Об атестовании уездных предводителей дворянства в послужных их списки. 1836. Август 13 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1836. – Т. XI. - №9474.
21. Об отлучках предводителей дворянства от должностей их с ведома губернаторов. Именной, объявленный Сенату. 1797. Июля 28 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXIV. - №18 062.
22. Об учреждении в Москве Комиссии для сочинения проекта нового уложения, и о выборе в оную Депутатов. 1766. Декабря 14 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XVII. - №12 801.

23. О выборах губернских предводителей дворянства. Высочайше утвержденное мнение Государственного совета. 1837. Ноября 3 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1838. – Т. XII. – №10 655.
24. О воспрещении предводителям дворянства быть откупщиками в своей губернии. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, опубликованное 1842. Февраля 25 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1843. – Т. XVII. – №15 335.
25. О дворянских выборах в Губерниях, от Польши приобретенных. 1809. Март 3 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. I. - №23 513.
26. О дворянских выборах в уездные места и губернские предводители; о распространении права, указом 1797 года предоставленным Литовской губернии, определять исправников и выбирать заседателей на Минскую, Волынскую, Подольскую, Киевскую и Белорусскую губернии. Именной [указ], данный Сенату. 1799. Октябрь 14 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXV – №19 154.
27. О дополнительных правилах относительно суждения отставных военных и гражданских чиновников за развратное поведение. 1831. Ноябрь 6 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1832. – Т. VI. - №4925.
28. О избрании дворянских предводителей и городских голов по прошествии двух годичного срока, без особенного о том указа. Именной, данный Сенату. 1771. Сентября 25 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XIX. - №13 661.
29. О назначении уездных предводителей Дворянства для бытности при оценке убытков, наносимых обывателям войсками во время производимых ими маневров. 1839. Декабря 16 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1840. – Т. XII. - №12 990.
30. О образе сношений между начальниками губерний, предводителями и маршалами. Именной, объявленный МВД предводителям дворянства. 1825. Марта 31 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXX. - №22 935 а.
31. О порядке дворянских выборов в губерниях от Польши присоединенных. 1805. Марта 3 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXVIII. - №21646.
32. О предписании губернаторам и воєводам, чтобы каждый обще с выбранными от дворян предводителями своего уезда, имели предписания в сем указе предосторожности от распространения прилипчивой болезни. 1771. Сентября 25 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XIX. - №13 662.

33. О представлении прошений дворянскими предводителям о неудовольствиях на городские канцелярии касательно рекрутских наборов, не прямо в сенат, но в провинциальные губернские канцелярии. 1771. Февраля 6 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XIX. - №13 757.
34. О приглашении губернатора и дворянских предводителей к совету при утверждении сентенции полиции, о неслужащих чиновников развратного поведения. 1829. Июня 26 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. IV. - №2953.
35. О принятии дворян Подольской губернии в военную и гражданскую службу по одним аттестатам Предводителя. 1829. Август 13 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. IV. - №3092.
36. О считании губернских предводителей дворянства в 5 классе, пока в сей должности пребывают. 1818. Июля 19 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXXV. - №27 421.
37. Предварительное положение о земских повинностях. 1805. Мая 2 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXVIII. - №21737.
38. Прищеп О. П. Міста Волині в другій половині XIX - на початку XX ст. : автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 /О.П. Прищеп . – Чернівці: 2003 . – 20 с.
39. Тимошенко В. І. Губернські предводителі дворянства Правобережної України другої половини XIX ст.: соціокультурний портрет / В. І. Тимошенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2009. Вип. 16. – С. 288-295.
40. Учреждение для управления губерний Всероссийской империи. 1775. Ноября 7 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XX. – №14 392. – С. 229-304.
41. Фицик І. Д. Лояльність/опозиційність Російській імперії дворянських депутатських зібрань Правобережної України (кінець XVIII ст. – перша третина XIX ст.) / І. Д. Фицик // [електронний ресурс] Режим доступу до тексту: // <http://history.chdu.edu.ua/article/view/47990/44205>
42. Центральний державний історичний архів України, м. Київ – Ф. 442. – Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора. – Оп. 1., Спр. 6476 Доклад волинського гражданского губернатора о состоянии губернии Николаю І. 1846 г., арк. 12-13.
43. Циганенко Л. Предводителі дворянства південноукраїнських губерній Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Лілія Циганенко // [електронний ресурс] Режим доступу до тексту: // http://inb.dnsgb.com.ua/2011-3/11_tciganenko.pdf

44. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття / В. С. Шандра. – К. : НАН України Інститут історії України, 2005. – 427 с. Також Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Шандра. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 341 с.

Маркевич Оксана Волынский губернатор и губернский предводитель дворянства в сотрудничестве и соперничестве за власть (конец XVIII - первая половина XIX века)

В статье проанализирована специфика взаимоотношений волынского губернатора и губернского предводителя дворянства, как представителя корпоративных дворянских институтов и местного управленца. Проанализированы задачи, которые требовали их тесного сотрудничества, координации действий и взаимоотношений между ними. В Волынской губернии местная элита не была лояльной к империи, пыталась и в дальнейшем сохранять власть, которую имела во времена Речи Посполитой. Это привело к сложным и напряженным взаимоотношениям между ними. Шляхта, возглавляемая амбициозными и авторитетными маршалками, добилась увольнения губернаторов М. Комбурля, В. Шереметьева, генерал-губернатора Т. Тутолмина, когда их методы управления краем не отвечали требованиям.

Ключевые слова: волынский губернатор, предводитель дворянства, дворянство, шляхта, самоуправление.

Markevych Oksana Volyn governor and the provincial leader of nobility in cooperation and rivalry for power (in the late 18th - first half of the 19th century).

In the article the specificity of mutual relation between the Volyn governors and the provincial leader of the nobility, as a representative of corporate nobility institutions and local government officials is analyzed. The tasks, which required their close cooperation, coordination of actions were investigated. The nobility of Volyn province were not loyal to the empire, and tried to preserve the power which they had in Poland (Polish-Lithuanian Commonwealth). This caused a complex and tense relationship between them. Gentry, headed by ambitious and authoritative leader, made the liberation of the governors of M. Comburley, V. Sheremetiev, the governor-

general T. Tutolmin, when they were not satisfied with the methods of governing in Volyn province.

Key words: Volyn governor, the leader of nobility, nobility, gentry, self-management.